

KELDRIÄIS SAJARUBLALISI

KELDRIÄIS SAJARUBLALISI

TOOMAS MIKKOR

Raamat põhineb reaalsetel sündmustel, kuid selle tegelased,
sündmused ja toimumiskohad on siiski autori subjektiivne ilukirjanduslik
väljamõeldis ega pretendeeri ajaloolisele tõe.

Toimetanud Siiri Rebane
Kujundanud Villu Koskaru

© Toomas Mikkor ja Tänapäev, 2018
ISBN 978-9949-85-349-6

Trükitud AS Pakett trükikojas
www.tnp.ee

Sisukord

9	Sissejuhatus
13	Esimene sajaline
69	Teater ja taksoviinad
87	Autojupid – esimesed tuhanded
113	Maja juures
165	Togliatti – rohkem sekeldusi kui sajakaid
211	Mis sitasti, see uuesti... ja veel sitemini
239	Boonid ja serdid
273	Võidusõit sajakate jahil
311	Sajakajaht Dombai orus
337	Põllumajanduse dekollektiviseerimine
389	Pimesikumängud piirivalve ja KGB-ga
427	Sajakatesadu sadamas ja praamil
489	Rubla hääbumine ja lõpp
535	Järelsõna

*I started out with nothing
and I still have most of it!*

Seasick Steve

Sissejuhatus

Kui ma maakoolis oma lühikest haridusteed alustasin, oli seal lapsi nii vähe, et mõned klassid tuli kokku panna. Ühes ruumis istusid esimene ja kolmas ning teises jälle teine ja neljas klass. Miskipärast olid vanemad alati aknapoolsed ja neil oli ka parem tahvel. Ma ei tea tänaseni, kas seda ühte ruumi paigutamist tehti selleks, et õpetaja oma leivakannika auga välja teeniks, või oli haridusametnikel hirm, et liiga väikse klassi korral saab mõni jõnglane pedagoogilt liiga palju tähelepanu? Minule selline olukord meeldis. Esiteks olid kolmanda klassi plikad ja poisid minusugusele esimese klassi juntsule palju põnevamad kui omavanused, teiseks olid õppetunnid omavanuste seltsis surmivad. Tänu endast vanematele naabriplikadele olin kooli minnes kooli mängimisega sedavõrd ära koolitatud, et mul polnud seal algul mitte midagi teha. Vahtisin aknast välja, liigutasin silmadega päikeseketast üle taeva või nokkisin nina ning veeretasin leitud materjalist kuulikesi. Vahel tekkis mul toimuva vastu huvi ja ma jälgisin kolmandat klassi. See oli siis, kui õpetaja neid suuliselt vastama kutsus või klassi ees nende kodutöid kommenteeris. Sealt tuli vahel põnevaid lugusid. Kord oli kolmas klass saanud nädalavahetuseks mõtlemisainet ja esmaspäevaks pidid nad esitama õpetajale mõtiskluse teemal, et mida nad soovivad

täiskasvanuna omada. See oli just ühel sellisel kevadpäeval, kui istud koolipingis kui sütel. Mõtetes oled klassiruumi asemel poristel kraavipervedel konnakudu sonkimas, punaseid ja valgeid sinililli otsimas või suurveel parvetamas.

Kolmanda klassi õpilaste soovid, üks toredam kui teine, voolasid mul ühest kõrvast sisse, teisest välja. Mõni soov tundus aga lausa eriline. Üks poiss soovis kummimootoriga mudellennukit, mis oleks mulle endalegi ära kulunud. Teine jälle 18 värviga pastakat, mis oli mul kodus olemas, tõsi küll – isa oma. Ta oli selle merelt toonud. Aga ma võisin sellega ka vahel mõne kriipsu teha, enne kui see haruldane reliikvia kasutamatus tõttu kõlbmatuks kuivas. Kes soovis jalgratast, mis oli mul ka olemas, aga mille raam oli mulle esimeses klassis veel liiga suur. Pidin natuke kasvama. Siis aga tuli miskit säärast, et ärkasin tardumusest ja mu mõtted pöördusid kevadistelt porimülgastelt klassiruumi tagasi, olin korraga täiesti ärkvel! Kolmanda klassi poiss Heino oli oma sooviga õpetaja sedavõrd ära pahandanud, et tal paluti püsti tõusta ja õpetaja noomitust kuulata. Heino soovis suureks saades omada keldritäit sajarublalisi!

Heino oli tuntud kui pätipoiss, iseasi kui pätt üks kolmanda klassi kaak võib olla. Ta võis olla probleemsest perest või olid lapsed ta naabrusest kaagid ja mõjutasid sedasi ka Heinot? Mine võta takkajärgi kinni. Pole nii lihtne ega ka vist kuigi oluline. Igatahes oli Heino veidi tõsisem kui teised ja ta hoidis vahel omaette. Enda eest seista oskas ta ka. See oli pigem haruldane omadus. Kord kui mina, esimese klassi tatikas talle vahetunnil jala taha panin, käis tema paremsirge mulle nii kiiresti makku, et ma arugi ei jõudnud saada, kust see tuli. Ja seda tegi ta hoolimata sellest, et mu selja taga seisis kooli ambaal – mu kaheksandas klassis õppiv tädipoeg Riks. Riks seisis mu selja taga ülekantud tähenduses. See tähendab, et kõik kutid meie koolis teadsid, et ta on mu kaitseingel. Heinole lõppes see lugu tookord veidi site-mini kui paremsirge makku, aga ta saavutas eesmärgi – tädipojaga või ilma – ma ei soovinud teda enam kunagi torkida.

See Heino siis seisis. Pilk põrandaprakku puuritud, püüdis ta kühmu tõmbudes oma pikavõitu kõhetut kogu märkamatuks teha. Mul pole meeles, et õpetaja oleks kasvõi ühegi mõistliku vastuväite esitanud, aga ta tänitamisel ei tundunud lõppu tulevat. Õpsi prilliklaasid särasid, ta venitas oma pruuni villase jaki hõlmasid ja rääkis kirglikult ning segaselt, kui halba asja Heino tahab. Kuigi õpetaja autoriteet oli mulle sel ajal mõõtmatu, ei uskunud ma teda tookord kübetki. Ega ma endale just aru andnud, et mida tähendab keldritäis sajarublalisi. Keldrit oskasin enda jaoks defineerida küll. Selleks oli mu vanaisa kartulikelder, selline, kuhu mahuks päris korralik noos, ehk terve veoautokoorem või pigem kaks. Veoauto all pidasin ma silmas GAZ-51. See oli tol ajal veoauto sünonüümiks. Ma ei osanud tolles vanuses mahu järgi arvutada, et milline see lõppsumma siis tuleks, kui Heino soov täituks. Niipalju oli mulle aga tookord selge, et Heino oleks vist saanud kogu klassitäie õpilaste soovid ühe sajalise eest, ülejäänud keldritäis oleks talle veel mustadeks päevadeks jäänud. Mis selles halba oli?

Tänu sellele loole hakkasin täiskasvanutes kahtlema. Juba see, kuidas õpetaja Heinot klassi ees sarjas, istutas minusse kahtluseussi ja andis mulle esimesed teadmised kaksikmoraalist. Räägiti kõvasti ja valjult raha räpasusest, kästi peale raha katsumist käsi pesta jne, samas aga rügati raha nimel tööd nii et veri küünte all. Või töötasid inimesed millegi muu nimel? Kas raha oli tööga kaasnev tüütu paratamatus? Justnagu higi ja rakud peos? Ei olnud vist?

Ja Heino polnud ju tahtnud seda raha kelleltki varastada, ta tahtis seda omada. Sellega oleks saanud teha ju nii head kui kurja, tobedusi, nalja või nurjatusi. Seda õpetaja temalt ei küsinud, et mida ta selle keldritäie rahaga oleks teinud. Vähemalt ma ei mäleta, et oleksin seda kuulnud. Võimalik, et isegi küsis, aga mida vaene Heino ikka vastata oskas? Kui oled juba klassi ees n-ö „rattale tõmmatud”, siis oled edaspidi sõnadega ettevaatlik. See on see hetk, mil vaikimine muutub kullaks.

Mina tookord aga arvasin, et selles olekski olnud kogu loo nael, et mida selle keldritäiega peale hakata.

Kuna pikki igavaid koolipäevi oli palju, siis oli üks võimalus nende lühendamiseks oma mõtteis selle keldritäie sajarublaste paikapanek. Aga sel ajal olid mu materiaalsed ambitsioonid väga nirud. Mis see väike maapoiss ikka oskab tahta? Ainult suureks kasvada ja sõnaõigust omada oleksin ma tahtnud. Kotitäis komme, pudel limonaadi ehk limpsi või tahvel seebina hammaste külge jäävat kamašokolaadi maksid nii vähe, et nende pärast küll ei oleks olnud mõtet rabeleda. Üks minu tollane unistus oli saada endale mootoriga mudellennuk, midagi sarnast nagu üks Heino klassivend oma kodutöös oli soovinud. Aga mul polnud isegi aimu, kust sellist osta saab ja kas üldse. Mudellennukid, nii mootoriga kui ilma, olid koolimajas olemas. Nad olid ühes teise koruse riietehoiu kõrval asuvas kolikambris. Ma polnud iial sinna sisse pääsenud, avastasin, et nad on seal, kord kui lukuaukust sisse piilusid. Nad lebasid lae alla tõmmatud nõöridel. Käisin neid pidevalt vaatamas, aga õpetajalt küsida ei julgenud, et mida need lennukid seal teevad, kelle omad nad on ja kas neid ka lähemalt vaadata saaks. Seda ma polnud kuulnud, et koolis oleks mingi mudellennu ring või muud säärast. Üldse oli see kolikamber üsna elutu ja alati lukus.

Igatahes istutas Heino läbikukkunud kodutöö minusse seemne. Et kui ma ka ei leia sellele keldritäiele sajarublastele kohe rakendust, siis idee on ikkagi järelemõtlemist ja ilmselt ka proovimist väärt. Arvan, et see oli tähtsaim asi üldse, mida ma oma koolipõlves kuulsin. Selleks ei olnud koolidirektori või õppealajuhataja sütitavad kõned peatselt saabuvast kommunismist või mädanenud kapitalismi kokkukukkumisest, selleks polnud erinevate aineõpetajate kiidulaulud oma ainetele, selleks oli kõhetu pätipoisi Heino usk Lenini pildiga sedelitesse.

Keskkooli lõpuks mul selle keldritäie sajarublaste kulutamiseks plaane jagus. Enne oli aga tarvis see keldritäis kokku saada!

ESIMENE
SAJALINE

Heino soov tundus ulme, ehk õige tsipa teostatavam kui lend kuule. Viimane oli üsna aktuaalne teema, sest kuuekümnendate lõpul käis kosmoses kõva rebimine. Kuuldused uutest lendudest ulatusid ka väikese koolijuntsu kõrvu. Samas kuud olin ma oma silmaga näinud, sajarublalist aga veel mitte. Sain siiski aru, et sajalised, isegi keldritäis, on mulle nii mõneski mõttes lähemal kui kuu.

Kõige suurem raha, mida ma olin oma silmaga näinud, oli 25-rublaline. Ta oli kummalist lillakat värvi. Aga võibolla tundus see värv kummaline seetõttu, et ma olin seda rahatähte näinud vaid korra? Kümneline oli märksa ilusam – punane. Olin seda isegi käes hoidnud. Ma ei mäleta, mis asju isa sel korral ajas, kui tal 25-rublane laual oli. Kui ma seda vaatama ja uurima läksin, tõrjus ta mind eemale. Et raha pole laste mänguasi, on räpane jne. Ega ma polekski sellega mängida tahtnud. Oleksin tahtnud uurida, mis sinna kirjutatud on ja näha ka tema teist külge. Olin ema käest uurinud kirillitsa tähti ja oskasin juba enne kooli nendest isegi mõne sõna kokku panna. Aga kahekümneviieka teine külge jäi mulle pikkadeks aastateks saladuseks, just samamoodi nagu kuu teine pool. Seda ma teadsin, et mees rahatähel

on Lenin. Tema pilte jagus kõikjale ning seetõttu olin ma temast veidi kuulnud. Kummaline oli see, et kuigi kasvasin üles üsna nõukogudevastases keskkonnas, ei kuulnud ma Leninist midagi halba. Äkki oli asi selles, et sel ajal, kuuekümnendate teises pooles, oli inimestel küüditamine veel hästi meeles? Tsiteerides Sofi Oksaneni: kõige taga oli hirm!

Esimest korda mäletan Lenini pilti siiski ajalehest, mitte rahatähelt. Olin siis eelkooliealine. Küsisin emalt, et kes see mees vapil on? Ema oli süvenenud lugemisse ja pikalt seletada ei viitsinud. Ütles vaid, et see oli üks väga hea mees, kes aitas töölisi ja vaeseid ning et nüüd on ta surnud. Ma oleks tahtnud veel küsida, aga ema toon oli: ma loen, parem kui sa ei sega! Siiski sain veel killukese siit ja teise sealt, nii et kui ühel päeval koos emaga apteeki läksime ja muldvana proviisoritädi 5-aastaselt juntsult uuris, et kelleks ta suurest peast saada tahab, vastasin talle ilma pikemalt järele mõtlemata: „Ma tahan saada Leniniks!” Kahju, et ma ei mäleta ema näoilmet. Apteekritädi oli selle peale meeldivalt üllatunud. Hiljem, kui olin juba täiskasvanu, kuulsin, et pime kana leidis tera. Apteekritädi olevat olnud kommunist. Mitte karjäärikommunist, vaid tõsiusklik. Igatahes vastu kõrvu ema mulle seal apteegis ei andnud, kuigi oleks ära kulunud. Ja hiljem ka ei tänitanud ega hurjutanud. Tegelikult see vist polnud minu süü, et sellist lollust suust välja ajasin? Inimesed minu ümber olid mu eksiteele viinud. Keegi polnud mind valgustanud, et mees ajalehtede vappidel ja mõnedel rahasedelitel oli hoopis kole mõrtsukas ja röövlipealik.

Esimene kokkupuude suurema rahatähega, kümnekaga, ei töötanud mulle midagi head. Väiksemate, selliste mõnerublaste summadega olin ilusasti hakkama saanud. Tegelikult iga paber raha tundus sel ajal täiesti arvestatav nuts isegi täiskasvanule. Esimesel paaril maakooli aastal oli vist kaks sellist juhust, kui mul oli omal lausa paar rubla. Need olid arvatavasti vanaisa ja

vanaema, kes mulle ühel ja teisel puhul midagi poetasid. Seda ma ei mäleta, et ma selles eas emalt midagi nurunud oleks. See tuli hiljem. Isa oli niikuinii kogu aeg merel ja siis, kui ka vahel harva kodus käis, tundus ta nii võõras, et ma ei julgenud temalt isegi kella küsida, rahast rääkimata. Vähemalt niipalju julgust mul oli, et kord kui müüja mulle poes vahetusrahaga tunga tahtis teha, siis ei last ma seda mitte sündida vaid ütlesin, et siin on vähem kui tarvis. Arvutamine käis mul käppelt. Müüja küll vabandas ette ja taha, aga pärast oli kuulda, et see oli neil seal kombeks – igal võimalikul moel ostjaid tüsata. Kas müüa neile halvaks läinud toitu, tüsata tagasiantava rahaga või žongleerida taarahindadega.

Väike naaberkülas asuv pood oli ahvatlusi täis, aga mitte sedavõrd, et une ära võtaks. Põhiliselt sai ostetud limpsi ja dropse. Need viimased olid rattakujulised karamellid, üksteise otsa laotud ja siis pakendisse mähitud, nii et moodustus pihkuvõtmiseks paras ümmargune pulk. Jäätist meil ei olnud. Seda tuli vaid kord aastas ja siis ka kõigile ei jätkunud. Vahel, kui jäätiseauto hiljaks jäi ja jõudis kohale alles õhtul, olid müüjad sunnitud kogu poolsulanud kraami väljaspool tööaega maha müüma. Sel lihtsal põhjusel, et poel polnud sügavkülmikut. Tea kas neil seal üldse sel ajal tavalist külmikutki oli?

Aga ühel koolipäeval oli mul taskus kümnerublane rahatäht! Just nimelt taskus, sest mul polnud rahakotti. Ema palus mul tuua poest suurema hulga kraami, mille ma pidin jalgratta lenksu otsas 2 km kaugusele koju viima. Aga kui eelviimase vahetunni lõpul taskut kobasin, oli see tühi! Pöörasin igaks juhuks kõik taskud pahempidi, aga ei miskit. Kümnekas oli kadunud! Mida nüüd teha? Koju sedasi küll minna ei julgenud, pealegi oli emal seda nodi mingi peo jaoks vaja. Need polnud niisama igapäevased sisseostud.

Raske südamega läksin õpetaja juurde ja rääkisin oma õnnetusest. Viimane ilmutas äärmist osavõtlikkust ja käivitas

kohe juurdluse. Asjasse sekkusid veel teisedki õpetajad ning üsna pea oli mu kümneka saatus kaardistatud. Polnudki muud tarvis kui telefonikõne kooli kõrval asuvasse poodi. Et kas mõni jutsu on sel päeval kümnekaga ostmas käinud. Vastus oli positiivne. Mu enda klassivend Paka oli just eelmisel vahetunnil käinud. Paka oli kutt, kes raha poolest silma ei paistnud. Koolivorm oli tal kitsas ja kulunud, mis oli selge märk, et tema pere rahaga ei laiatanud. Ja nüüd äkki tuli Paka poodi, virutas kümneka letti ja ostis terve sületäie asju. Seda, kui ta poest saabus, olin ma näinud. Tal oli süles terve riit sisseoste, aga ma ei pööranud sellele tähelepanu. Polnud minu asi. Ta marssis läbi klassi selle taga asuvasse internaadi magalasse. See oli koht, kus magasid kaugemate kodude lapsed, et nad ei peaks iga päev pikki ja kulukaid bussisõite tegema. Paka ööbis seal koos terve hulga teiste lastega. Mina magalas kunagi ei käinud. Esiteks polnud mul sinna asja ja teiseks seal haies nii koledasti, et ma poleks suutnudki selles ruumis viibida. Koolis polnud ju õiget pesemisvõimalust, polnud veevärkigi. Eks sellest ka hais. Aga nüüd, kui Paka osturalli oli tuvastatud, kutsus direktor kooli saali kokku. Paka kutsuti rahvahulga ette aru andma. Et kuidas sai kümnekas minu taskust tema tasku. Mina ise arvasin, et Paka käsi käis lupsti mul taskus. Kui aus olla, siis sellepärast ma raha olemasolu kontrollisingi, et Paka oli vahetunnil minust mööda minnes justkui kogemata müksanud taskut, milles ma kümnekat hoidsin. Olin oma kahtlusest ka õpetajale rääkinud, aga Paka eitas raevukalt, et ta mu tasku kallal käinud oli. Nüüd kogu kooli ees ja direktori risküsitluse all oli väike Paka ütlemata vapper. Ta ei kogelenud ega tihkunud, vaid vastas küsimustele selgelt ja sirgelt. Seda, et ta käsi lupsti mu taskus oli käinud, eitas ta endiselt.

„Aga kuidas see raha siis sinu kätte sattus?” küsis direktor.

„Ma leidsin selle maast.”

„Kuskohast sa selle leidsid” pinnis dire edasi.